

ECONOMISCHE PROLEGOMENA. ¹⁾

Gij zult het, naar ik vertrouw, begrijpelijk vinden dat mij, nu ik het ambt van gewoon hoogleeraar aan deze Universiteit ga aanvaarden, zekere schroom bevangt. Niet slechts als gevolg van eene vergelijking der eischen, waaraan ik zal hebben te voldoen, met de krachten die mij dit moeten mogelijk maken. Doch reeds wegens de moeilijkheid waarvoor ik mij zie geplaatst om, zoo spoedig nadat ik aan eene andere inrichting van Hooger Onderwijs mij volledig heb uitgesproken over het standpunt door mij ingenomen tegenover de wetenschap der staathuishoukunde, welke ik hier in de eerste plaats kom dienen, andermaal over die wetenschap in algemeenen zin tot U het woord te voeren. Een moeilijkheid te grooter, omdat ik het destijds gesprokene op geen punt van wezenlijk belang zou weten aan te vullen of te wijzigen.

Toch verlangt een welgevestigde traditie, dat in een ure als deze, de optredende hoogleeraar, niet eenig onderdeel zijner wetenschap ontvouwe, doch haar als een geheel doe zien; niet zich met U nederlate in één harer vertrekken, om daarvan de ordonnantie en het verband met de overige te verklaren, doch, als op eenigen afstand, U het geheele gebouw vertoone, den logischen samenhang zijner constructie aanwijze, en inzicht opene in de diepere eenheid welke het verbindt met de omringende architectuur.

Aan dezen eisch nu meen ik het best te kunnen voldoen door, mijne rede opvallend als een inleiding tot de voordrachten, welke het mij moge beschoren, zijn gedurende een lange reeks van jaren aan deze Universiteit te houden, U te geven eenige

¹⁾ Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van gewoon hoogleeraar aan de Rijksuniversiteit te Groningen den 10^{den} Februari 1909.

prolegomena over de grondslagen van het economisch leven, waaraan zich dan tevens enkele algemeene gedachten nopens het wezen der wetenschappelijke economie laten vastknoopen.

In een studie van Prof. Smart, den scherpzinnigen occupant van de naar Ad. Smith vernoemde leerstoel der staathuishoudkunde aan de Universiteit te Glasgow, trof mij de twijfel aan de mogelijkheid, om op het gebied der economische levensverschijnselen eenig inzicht van blijvende waarde te verkrijgen in hun causalen samenhang. Onze wetenschap, zoo is het betoog, dat, meen ik, in ruimen kring ook elders aanhangers vindt, houdt zich bezig met de studie van het welvaartsstreven der menschen. Welvaart nu is een sociaal begrip. Zij wordt gevormd in, en bij haar vorming beheerscht door, een bepaalde societas van menschen. Deze echter is niet een lichaam, dat voor alle tijden en plaatsen zijn vaste gestalte bezit, doch integendeel een lichaam dat groeit en zich ontwikkelt; een organisme, wellicht meer samengesteld dan eenig ander, daar zijn deelen ieder weder een eigen leven hebben, eigen doelzetting keunen, en in stage onderlinge wisselwerking jagen naar de bereiking van idealen, die geenszins voor allen dezelfde zijn.

Indien nu de wetenschap der uit dit welvaartsstreven geboren levensverschijnselen te maken heeft met een vorschingsobject, welks inhoud wordt beheerscht door de inrichting van staat en maatschappij, en deze inrichting in aanleg en bouw wisselt zoo vaak een nieuw geslacht zich geplaatst vindt in levensvoorwaarden, die, in physischen of in psychischen zin, verschillen van vroegere, — dan is het, meent SMART, duidelijk, dat de uitkomsten van het onderzoek dezer wetenschap geen blijvende waarde kunnen bezitten, en dat, zoo vaak de sociale structuur zich wijzigt, de wetenschap van het door die structuur beheerschte, althans in sterke mate beïnvloede, welvaartsstreven zich evenzeer wijzigen moet.

Derhalve ware de wetenschap der staathuishoudkunde buiten machte eenige algemeene waarheid te ontsluiten op het gebied, waar zij naar verruiming van ons causaal weten streeft. Meer nog. Voor zoover de inzichten nopens de meest wenschelijke grondslagen der samenleving uiteenloopen — en in welke mate doen zij dit niet! — kan de economie ook geen uitkomsten

van haar vorschen opleveren, welke, zij het dan tijdelijk, zoo lang zekere bestaansvormen der samenleving zich handhaven, door allen worden aanvaard.

Is er grond voor een dergelijke scepsis die, gij gevoelt het, indien deze vraag een bevestigend antwoord moest vinden, doodend zou blijken voor de ontwikkeling onzer wetenschap, den drang fnuikend tot onderzoek, welks uitkomsten dan immers algemeene, blijvende waarde missen zouden.

Laat mij aanstonds U mogen verzekeren, dat de vraag die ik stelde naar mijn overtuiging ontkennend moet worden beantwoord. De staathuishoudkunde heeft, meen ik, wel degelijk te midden van de onafgebroken wisselende verschijningsvormen van het economisch leven, vasten grond onder de voeten. Niet minder dan andere wetenschappen het deden op haar gebied, heeft zij in die verschijningsvormen de werking blootgelegd van constante krachten, overal en altijd werkzaam, waar menschen streven naar handhaving of verhooging van het door hen bereikte welvaartspeil. En het is het juiste inzicht in aard en werking dier krachten, dat haar beoefenaars moet in staat stellen het economisch leven in zijn wisselende aspecten te leeren verstaan.

Bij de ontwikkeling van deze stelling, met welke het bestaansrecht der staathuishoudkunde als zelfstandige wetenschap naar mijne meening staat of valt, ga ik uit van het eenvoudig ervaringsfeit, dat, welke ook de verschillen mogen zijn in aard en aanleg der individuen, of in de organisatie der door hen gevormde samenlevingen, zij allen één ding gemeen hebben, n.l. dat zij worstelen met een welvaarts-tekort.

De vormen waarin dit tekort zich openbaart, zijn niet minder veranderlijk, naar plaats en naar tijd, dan de intensiteit waarmede de strijd er tegen wordt gevoerd. Het welvaartsstekort van een Rockefeller is ongetwijfeld van anderen aard, als dat van een werkloos arbeider in onze groote steden. En niet minder verschilt de energie, waarmede de lijdzame Javanen of de hongerende Indiërs verhooging van zijn welvaartspeil nastreeft, van die, met welke b.v. een der voormannen van de moderne arbeidersbeweging strijdt voor betere levensvoorwaarden van zich en zijn vakgenooten. Bodemgesteldheid, klimaat, ras, godsdienst, het milieu waarin men leeft, zijn evenzeer als de indi-

vidueele aanleg en ontwikkeling oorzaak van een eindelooze verscheidenheid te dezen opzichte. Een belangrijk en dankbaar terrein voor causaal onderzoek langs inductieven weg ligt hier open en begint, gelukkig, in den lateren tijd te worden bearbeid. Doch deze verscheidenheid in de openbaringsvormen van het welvaartstekort, en in de hevigheid waarmede het als een leed wordt gevoeld, doen niet af aan het feit, dat het tekort zelf een algemeen verschijnsel is en van blijvenden aard.

Men behoeft, om dit in te zien zich slechts rekenschap te geven van het welvaartsbegrip, waaraan, naar het mij wil voorkomen, te vaak een absolute inhoud wordt gegeven. Welvaart is, integendeel, essentieel relatief. Het begrip laat niet anders zich verstaan als in dezen zin, dat het een toestand van evenwicht aanduidt tusschen eenerzijds de begeerten, die de bewuste mensch bij zich zelf ervaart, van welken aard deze begeerten ook mogen zijn, en anderzijds de middelen waarover hij beschikt om die begeerten te bevredigen.

Daaruit volgt, dat het evenwicht door het welvaartsbegrip uitgedrukt, nooit bereikt, maar slechts benaderd worden kan. Het wezen toch van het bewuste leven is een onafgebroken begeeren. De menschelijke begeerten groeien voortdurend in aard en tal. Elk bevredigd verlangen maakt plaats voor het optreden van andere, die wellicht met nog grooter aandrang zich komen melden. En dat de economische ontwikkelingsgang zich kenmerkt niet slechts door vormverandering, doch tevens door vergrooting van den som der behoeften, ook bij gelijk gedacht bevolkingscijfer, is het gevolg eensdeels van den meer verfijnden en samengestelden aard der bij toenemende cultuur zich voelbaar makende verlangens; anderdeels van de gehechtheid aan gewoonten en den geest van traditie, welke den mensch eigen zijn. Zoo wassen wel met verrassende snelheid de vruchten der productie van wat wij behoeven, doch neemt tevens de som der begeerten, waarin zij moeten voorzien, in omvang toe. En het resultaat is, dat de laatste altijd en onvermijdelijk de eerste overtreft en er een saldo van onbevredigende behoeften overblijft.

Een toestand van begeerteloosheid laat zich slechts denken als een toestand van bewusten dood, m. a. w. laat zich niet denken. In volstrekten zin welvarend kan daarom niemand wezen. Welvaart is een ideaal, dat, als alle idealen, wel nage-

streefd doch nimmer bereikt worden kan. Langs welken weg men het wil trachten te benaderen, langs dien der inperking van de begeerten, van het ascetisme, of langs den weg der uitbreiding van de middelen ter bevrediging der verlangens, is daarbij onverschillig. Ook de asceet, die de voorwaarden voor zijn geluk en zijn welvaart zooveel mogelijk zoekt in zich zelf, kènt toch begeerten, en meer dan het hem gegeven is volledig te bevredigen. Ook bij hem is het leven niet meer dan een compromis tusschen weuschen en vervulling. En niemand ten slotte die zeggen kan, of de asceet het welvaartsideaal dichter zal kunnen naderen dan hij, die van den anderen kant tot dit ideaal tracht op te klimmen. Wel weet ik dat, wat daarvan zij, het ascetisme niet is de signatuur van onzen tijd, en dat ons gausche cultuurleven, welks ontzaggelijke zegeningen toch niet worden te niet gedaan, door de schaduwzijden, waarbij men thans zoo gaarne vertoeft, op den bodem eener ascetische levensbeschouwing niet zou hebben kunnen opbloeien.

En in de tweede plaats volgt uit wat ik zeide over het welvaartsbegrip, terloops worde het opgemerkt, dat omtrent de bereikte mate van welvaart tijdelijk noch plaatselijk met eenige stelligheid zich iets bepalen laat. Alle poging om hier vergelijkend onderzoek te beginnen is van meet af tot falen gedoemd. Zou men er al in kunnen slagen met niet al te storende onvolledigheid zich rekenschap te geven van den omvang der middelen tot bevrediging van menschelijke begeerten, welke dan of daar beschikbaar waren, omtrent den som der begeerten, welke zij dienen moeten, laat zich niets bepalen. Een deel van dien som openbaart zich niet naar buiten, wordt als een last van onbevredigd, wellicht zelfs onbevredigbaar, verlangen, in het leven medege dragen door hen bij wie de begeerten wakker werden. Een ander deel wordt wèl openbaar, doch hoe zal men het, rekening houdend met de intensiteit der begeerten, kunnen totaliseeren? Zelfs indien het komt tot prijsvorming, zijn toch de onvolkomenheden van deze, als graadmeter van de intensiteit der behoefte, te algemeen erkend, dan dat het noodig zoude wezen er thans bij stil te staan. De menschelijke begeerten en de betrekkelijke hevigheid waarmede zij worden gevoeld, zijn geheel subjectief en onvatbaar voor meting of weging door anderen. Onmogelijk is het te zeggen, of de welvaart van het

Nederland van thans, niet slechts in enkele opzichten, doch in algemeenen zin, overtreft, dan wel achterstaat bij, die van vroeger tijden, of die van andere landen.

Ziehier dus reeds een eerste uitkomst van algemeen blijvenden aard, waartoe de beschouwing van het economisch leven — d. i. het geheel der levensverschijnselen die uit 's menschen welvaartsstreven, voor zoover dit in kwantitatief meetbare verhoudingen zich openbaart, voortspruiten — ons heeft gevoerd: het bestaan van een welvaartstekort als essentieel kenmerk van dat economisch leven. Er was toch in hetgeen ik opmerkte niets, wat zich grondde op eenige bijzondere maatschappelijke ordening. Een collectivistische inrichting der maatschappij zou dit welvaartstekort evenmin kunnen doen verdwijnen als onze kapitalistische samenleving daartoe bij machte bleek. Slechts in een Utopia, waarin overvloed zou bestaan van alles waarnaar verlangen van menschen uitgaat of zou kunnen uitgaan, ware dit feitelijk uitgangspunt voor het economisch onderzoek niet aanwezig, omdat daarin voor den bewusten mensch dien wij kennen geen plaats ware, de aard van een dergelijk Utopia integendeel de ontkenning zoude zijn van het meest wezenlijke in de menschelijke natuur, haar eindelooze onbevredigdheid.

Die onbevredigdheid nu, als een leed gevoeld, wekt den drang om naar bevrediging te streven. Bevrediging wordt echter voor de overgrootte meerderheid der verlangens niet van zelf, d. i. buiten medewerking van hem die haar begeert, bereikt. Zij moet worden veroverd, wat, wanneer men afziet van hetgeen in den kring van het gezin geschiedt, en in uitzonderingsgevallen, n.l. ten opzichte van gebrekkigen of behoeftigen, ook wel daarbuiten, alleen mogelijk is langs den weg der arbeidsprestatie. Het welvaartstekort, dat elk individu ervaart, schept den drang tot werken, hetzij rechtstreeks tot onmiddellijke eigen behoeftenbevrediging, hetzij indirect door te arbeiden in dienst van een ruilverkeer, waarbij de omvang der aanspraken, die men op het in onderlinge samenwerking tot stand gebracht productief resultaat mag doen gelden, wordt bepaald door de mate, waarin men zelf tot dat resultaat, persoonlijk of door middel van zijn bezit, heeft bijgedragen.

De individueele eigendom wordt hier, in het voorbijgaan merk ik het op, aanvaard als een gegeven feit. Over de wenschelijkheid

of onwenschelijkheid der handhaving, en der meerdere of mindere begrenzing, van den eigendom behoef ik mij in dit verband niet uit te spreken. Dit is een vraag van doelmatigheid welke bespreking zoude voeren in een gansch andere orde van denkbeelden. Het gezegde blijft, meen ik, van kracht zoowel voor hem, die den individueelen eigendom wenscht op te heffen, althaus te beperken tot de voor dadelijk verbruik bestemde goederen, als voor hem, die de inperking van het maatschappelijk tekort het meest gediend acht, door handhaving van het persoonlijk eigendomsrecht ook ten opzichte der productiemiddelen.

Zoo wordt dus de wet van den arbeid de grondslag van het economisch leven. En evenals het welvaartstekort een volstrekt algemeen verschijnsel is, geldt ook van de wet van den arbeid, die door dit welvaartstekort den mensch is opgelegd, dat zij is een economische, niet een historische categorie. Er laat zich geen samenleving denken, hoe ook geconstrueerd, welke niet aan deze wet onderworpen ware. Zij is in de natuur der dingen, niet in menschelijke willekeur gegrond.

Het kan zijn, dat de feitelijke machtsverhoudingen, die overigens al evenmin willekeurig zijn geworden zóo als zij zijn, het aan bepaalde individuen of aan bepaalde groepen mogelijk maken de plichten, welke de wet van den arbeid den mensch stelt, in meerdere of mindere mate op anderen af te wentelen. Doch ook dan zal van de samenleving, waarin die machtsverhoudingen worden aangetroffen, de onderworpenheid gelden aan de genoemde wet, en heeft men te doen, niet met een ontkenning van haar bestaan, doch met een ongelijkmatige verdeeling van haren druk.

En nevens de wet van den arbeid moet een ander uitvloeisel van het welvaartstekort worden genoemd, waaraan niet minder dan aan de genoemde wet algemeen blijvende beteekenis toekomt. Het welvaartstekort toch voert den mensch noodwendig tot waardeering, niet alleen van de goederen en diensten welke rechtstreeks zijne begeerten kunnen bevredigen, doch ook van hetgeen strekken kan om hem die goederen en diensten te verschaffen, van den arbeid dus in de eerste plaats.

Het waardeverschijnsel en de wet van den arbeid zijn beide loten van eenzelfden stam. Wetend of meenend dat zekere goederen of diensten geschikt zijn om in bepaalde behoeften te

voorzien, en wetend of meenend bovendien, dat die goederen of diensten niet in overvloed beschikbaar zijn, hecht de mensch aan hun bezit waarde, grooter of kleiner naar gelang van de beteekenis, die hij hecht aan het verlangen, dat feitelijk door de beschikkingsmogelijkheid over die goederen en diensten zal worden bevredigd. En die waarde draagt hij onmiddellijk over, van de goederen en diensten zelve, op hetgeen hem deze kan verschaffen, de productieve krachten in hun verschillende vormen van grond, kapitaal, arbeid, intellectueele bekwaamheid, organiseerend vermogen en wat dies meer zij.

Van dit waardeverschijneel nu geldt, in gelijke mate als van het welvaartstekort en de wet van den arbeid, dat het, al is eenstemmigheid hier nog niet bereikt, in aard en oorsprong moet en kan worden verklaard op voor alle tijden en plaatsen gelijkelijk geldende wijze. Ook hier geldt het wederom een economische, niet een historische categorie. Zoolang er een welvaartstekort bestaat, welks inperking slechts door als een last gevoelde, en bovendien voor de volledige verwezenlijking van het doel ontoereikende, arbeidsprestatie kan worden nagestreefd, d. i. dus zoolang er menschen zijn, zal de eigenschap der potentiëele vermindering van dit tekort de bron zijn, waaruit de waarde der daarmede bedeelde goederen en diensten voortspuit, en zal de grootte dier waarde worden bepaald door de mate waarin zij met die eigenschap zijn toegerust, althans worden geacht dit te zijn.

Uit het tot dusver gesprokene laat zich eindelijk nog een vierde economische grondwaarheid van blijvende beteekenis afleiden, t.w. de algemeen-geldigheid van het economisch motief. Indien toch het waar is, dat er een stage wanverhouding bestaat tusschen den som der individueele begeerten, en de middelen welke tot bevrediging beschikbaar zijn; dat, steeds en overal, onder welke omstandigheden ook, de productieve krachten falen moeten in het streven om deze wanverhouding geheel op te heffen; waar eindelijk, dat deze disproportie door den mensch wordt gevoeld als een leed, — dan volgt daaruit onmiddellijk, dat de mensch, op straffe van die wanverhouding te eigen nadeele te vergrooten, streeft, en streven moet, naar een zuinig beheer der productieve mogelijkheden waarover hij beschikt. De mensch zou tegen zijn natuur ingaan, indien hij anders handelde.

Bij alle verschil tusschen de menschen onderling, en tusschen de levensomstandigheden waarin zij zijn geplaatst, bestaat er ook in dit opzicht inderdaad volkomen gelijkheid, dat bevrediging boven ontbering, grooter genot boven kleiner, kleiner leed boven grooter verkozen wordt. Daarmede is dit streven naar maximale bevrediging ten koste van minimaal offer, dat men korthedshalve pleegt aan te duiden met den naam van het economisch motief, geplaatst in den rang der natuurkrachten, gelijkwaardig met die, welke het domein vormen voor het onderzoek der zusterwetenschappen. Om met Prof. Sh. Nicholson te spreken, negers zullen wel zéér blank zijn geworden, vóór zij geleerd zullen hebben lage loonen boven hooge te verkiezen, of hard werk boven licht. Uit den aard der begrippen bevrediging en ontbering volgt, dat altijd en overal de eerste gezocht, de laatste gemedan zal worden, voor zoover niet het ondergaan van leed, zelfkastijding, bevrediging schenkt. En wie, opzettelijk of uit onverschilligheid, door on-economisch gebruik van zijn middelen, voor de bereiking van zeker doel grooter offer brengt dan noodig is, vergroot den som zijner ontbering.

Het kan verwonderlijk schijnen, dat tegen een uit het eigenlijk wezen van den mensch voortgesproten kracht gelijk deze, welker heerschappij ieder, van het begin zijner bewustwording tot zijn dood toe, dagelijks ervaart, zoo hardnekkig wordt gestreden, en dat men zelfs het der staathuishoudkunde tot grief maakt, dat zij het economisch motief eenvoudig aanvaardt als grondslag van hare onderzoekingen.

De verklaring ligt meen ik in tweëerlei. Allereerst in het feit, dat het welvaartsbegrip veelal te beperkt wordt opgevat. Het raakt niet enkel de begeerte naar stoffelijk bezit van den mensch, doch het omvat de menschelijke persoonlijkheid in haar vollen omvang. Naast elementen van stoffelijk vermogen liggen in het begrip welvaart elementen van zedelijken, verstandelijken, aesthetischen, physischen aard besloten. Men kan zelfs zeggen, dat het streven naar welvaart, in den beperkten zin van een ruim beschikkingsvermogen over stoffelijk goed, anders dan in pathologische gevallen, nimmer om zich zelfs wil wordt betracht, doch slechts als middel tot bereiking van andere, verder liggende, doeleinden. Wie waarlijk welvaart begeert, moet trachten al de genoemde elementen van het welvaartsbegrip in zijn

persoon tot harmonische ontwikkeling te brengen. Geen enkele zijde der persoonlijkheid mag daarbij te kort komen.

Wil dit nu zeggen een prijsgeven van de zelfstandige plaats der economie in de rij der wetenschappen? Een erkenning van het goed recht dergenen, die verlangen, dat de economie zich doordringe van de eischen der humaniteit? Geenszins naar het mij voorkomt. Evenzeer als het dwaasheid ware, naar HEYMANS eens treffend opmerkte, van de chemie te eischen, uit de eigenschappen van het ijzer af te leiden, dat het edelcr is te ploegen dan te vechten, is het onverdedigbaar om van de economie te verlangen, dat zij de eischen van het zedelijk leven — men zou evengoed b. v. die der fysieke ontwikkeling kunnen noemen — aanvaarde en tot de hare make. Wetenschap en moraal kunnen niet in elkander overgaan, omdat beide gansch andere categoriën van menschelijk bewustzijn raken.

De wetenschap stelt vast, en verklaart. Meer niet. Dwaalt zij daarbij dan moet haar fout worden aangetoond. Doch met enkel te betoogen, dat hetgeen zij tot voorwerp van onderzoek maakt, of als oorzaak van bepaalde levensverschijnselen bloot legt, strijdt met de eischen der ethiek, met die der fysieke of verstandelijke ontwikkeling of wat anders men noemen moge, is tegenover haar *niets* gezegd. Levensverschijnselen kunnen met de eischen in botsing komen, voor de zuiver causaalverklarende wetenschap, is dit onmogelijk. Zij waardeert de feiten niet, doch stelt ze vast, en wijst hun plaats aan in de keten, die oorzaak en gevolg verbindt.

Iets anders echter is het te erkennen, dat het menschelijk welvaartsstreven van zeer veelzijdigen aard is. Zonder over de kwalitatieve waarde van de welvaartselementen, die ik noemde, zich een oordeel aan te matigen, wat haar bevoegdheid zoude te buiten gaan, heeft de economie ze integendeel, met wetenschappelijke onverschilligheid, waar te nemen in hun betrekkelijke beteekenis voor het economisch leven. Zij mag daarbij ook niet één dier elementen verwaarloozen, doch bepaalt zich bij haar onderzoek uitsluitend tot het kwantatieve.

Welke de motieven zijn die een goed in de oogen van zeker individu begeerlijk maken, is een vraag, waarmede zij slechts in zoover zich heeft in te laten, als noodig is om in de mate der begeerdheid van dat goed inzicht te erlangen. Een oordeel

over die motieven wordt van haar niet gevraagd en kan zij niet geven, maar zij mag natuurlijk niet moedwillig de oogen sluiten voor het feit, dat het streven naar welvaart niet enkel is een streven naar stoffelijke goederen, en dat, ook voor zoover het dit is, het geleid worden kan door andere motieven als die van het materieele eigenbelang.

De liefde tot den naaste is een prikkel tot handelen, evenzeer als de liefde tot zich zelf er een is. Toewijding aan een levenstaak kan zekere economische verrichtingen veroorzaken, evenzeer als de haat of zinnelijke passie dit vermogen.

De strijd tusschen de individueele begeerten, en tusschen de motieven van verschillende orde die tot handelen drijven of daarvan terughouden, ligt geheel op het gebied van het persoonlijke, dat voor de economie niet toegankelijk is, zij het ook dat daarin, gelijk nader blijken zal, het economisch leven zoowel zijn uitgangspunt als zijn bekroning heeft.

Als uitkomst van dien strijd zal ten slotte zich zeker waardeoordeel blijken te hebben gevormd, dat naar buiten spreekt, en den mensch bij zijn gedragingen leidt. Dit waardeoordeel is het, waarmee het economisch onderzoek te maken heeft. Het kan luiden in dezen zin, dat het steunen van hulpbehoevenden hooger wordt gesteld dan de bevrediging van andere, zelfs dringende, persoonlijke behoeften; maar het kan ook luiden in dien zin, dat vervulling van, naar men zoude meenen, zeer ondergeschikte persoonlijke wenschen, wordt gesteld boven hetgeen de naleving der eischen van recht of moraal zoude verlangen.

Met betrekking nu tot dit waardeoordeel geldt het economisch motief, hetwelk de verkrijging van wat dan eenmaal waardevol wordt geacht doet nastreven ten koste van zoo klein mogelijk offer. De gierige woekeraar wordt door dit motief in niet meerdere mate geleid bij zijn gedragingen dan de philanthroop.

Het moge waar zijn, dat de economie op dit punt zich niet altoos met voldoende duidelijkheid heeft uitgesproken, daarvoor, dat zij het economisch motief, gezien in het licht der gevoerde beschouwing, heeft gemaakt tot een der hoeksteen van het gebouw harer onderzoekingen kan geen redelijk verwijt haar treffen. En evenmin kan van het feit, dat de mensch door het economisch motief zich beheerschen laat, hem een grief worden gemaakt. Wien zal het invallen den eisch te stellen, dat men

zou moeten streven naar een maximaal offer voor een minimaal genot? Het is de meerdere of mindere waarde van den mensch zelf welke oorzaak is dat men met zijne, door het economisch motief beheerschte, gedragingen zal willen genoeg nemen of daartegen in verzet zal komen. Doch men treedt, het een doende of het ander, buiten het gebied der wetenschap.

Ligt in het aangevoerde goeddeels de verklaring van het odium hetwelk op het economisch motief drukt, er is toch nog iets anders wat dit odium mede helpt begrijpelijk maken. Hoezeer ook het bestaan van een welvaartstekort als een volkomen algemeen-menschelijk verschijnsel moet worden erkend, laat zich, ik doelde er reeds eerder op, niet loochenen, dat de concrete inhoud van dit tekort eene schier eindelooze verscheidenheid vertoont. De behoefte aan dezelfde zaken is voor allen, die er behoefte aan hebben, lang niet van gelijke intensiteit, en ongetwijfeld zijn eveneens lang niet altoos de beschikbare goederen in handen van degene, die ze het dringendst behoeft. Daarop berust het gansche ruilverkeer. Maar daaruit volgt tevens, dat verzaking van het economisch motief, al vergroot zij het individueel welvaartstekort, dit nog niet noodwendig ook het maatschappelijk tekort behoeft te doen, voor zoover n.l. daarbij goederen overgaan in de handen van wien ze het meest noodig heeft.

Intusschen gij gevoelt, dat deze erkenning licht voeren kan op uiterst gevaarlijke helling. Voor zoover individueele actie vrijwillig zich aangordt tot leniging van sociale nooden, vindt deze, beheerscht als ook zij wordt door het economisch motief, hare natuurlijke begrenzing van zelf. Anders echter wordt het, indien het inzicht in de sociale onvolkomenheden van het economisch motief voert tot gedwongen verplaatsing van het bezit. Hier kunnen ernstige gevaren schuilen, die het bestaan onzer gansche rechtsorde en van geheel ons cultuurleven zouden bedreigen. Immers ontbreekt elk middel om objectief de intensiteit der begeerte naar dezelfde zaak bij verschillende individuen te vergelijken. Op verzekeringen van de belanghebbenden zelven kan men natuurlijk niet afgaan. En geheel betrouwbare uiterlijke aanwijzingen zijn er niet. Bovendien, al zou blijken, dat een zaak werkelijk door den een meer dan door den ander begeerd wordt, dat dus het maatschappelijk welvaartstekort door ver-

plaatsing van bezit zou worden verkleind, en dat die verplaatsing niet langs den natuurlijke weg, dien der ruiling van goederen en diensten, zoude kunnen worden tot stand gebracht, dan ware het toch nog de vraag, of niet uit anderen hoofde tegen een gedwongen bezitsovergang bezwaar zoude moeten worden gemaakt; of niet door een tijdelijke vermindering van het maatschappelijk tekort afbreuk zoude worden gedaan aan de krachten voor de blijvende bestrijding daarvan noodig.

Vast staat echter wel, dat slechts hij, die het theoretisch-anarchisme omhelst, de ontwikkeling van het maatschappelijk leven onbeperkt kan begeeren over te laten aan de werking van het economisch motief. Wie het beginsel der publiekrechtelijke organisatie aanvaardt zal er in moeten berusten, dat deze, met hare goeddeels uit gedwongen heffing spruitende inkomsten, telkens in botsing komen kan met het individueel belang harer leden; dat zij, strevend naar inperking van het maatschappelijk te kort, niet zelden het welvaartstekort van bepaalde individuen vergroot.

Het zal voor hem een vraag zijn van utiliteit en opportuniteit hoever men te dezen zal mogen gaan. Het leven zoowel dat der individuen, ieder voor zich en in vrije maatschappelijke samenwerking, als dat der publiekrechtelijke organisaties, welke zij in het leven roepen en in stand houden, wordt, ieder op eigen terrein, beheerscht door het economisch motief. Doch waar beide elkaar raken, zal het voorshands veelal een strijd blijven van belangen, een conflict dat in beginsel slechts is opgelost voor hem, die gerijpt is tot het inzicht — ik kom hier zoo aanstonds nader op terug — dat tusschen individu en gemeenschap geen onoplosbare tegenstelling mag worden gemaakt.

De vraag intusschen die ik aanroerde voert onmiddellijk buiten het terrein der wetenschap en naar dat der politiek. Ik laat haar daarom rusten. De wetenschap kan niet anders dan erkennen, dat, al zal handhaving van het economisch motief ook krachtig medewerken tot inperking, niet slechts van het individuele, doch juist daardoor ook van het sociale welvaartstekort, er toch aanvankelijk zekere antinomie tusschen persoonlijk en sociaal belang ten deze bestaat. En in deze erkenning ligt, naar het mij toeschijnt, mede de verklaring van den afkeer, waarmede het economisch motief zoo vaak bejegend wordt.

In de vier genoemde punten van algemeen blijvende beteekenis, welke van het economisch onderzoek het uitgangspunt vormen, is nu de sleutel gegeven tot de causale verklaring van geheel het economisch leven in al zijn openbaringen. Het welvaartstekort, dat de wet van den arbeid schept, de waardebeoordeling ten opzichte van goederen en diensten beheerscht, en het economisch motief doet geboren worden, is allereerst de ondergrond van het proces der maatschappelijke voortbrenging, en de aard van het welvaartstekort bepaalt de richting waarin de voortbrenging zal worden geleid, met dien verstande evenwel, dat, algemeen gesproken, alleen de werkelijk naar buiten zich openbarende behoeften op de voortbrenging invloed kunnen oefenen. Dat die behoeften ook koopkrachtige behoeften zijn, d. w. z. dat degenen, die ze ervaart ook in staat en bereid zij de voor de bevrediging noodige offers zich te getroosten, is daarbij niet in volstrekten zin vereischt. Het bekend worden van het bestaan van niet-koopkrachtige behoeften zal in vele gevallen bij anderen, die daartoe in de mogelijkheid zijn, de begeerte wakker maken om voor de bevrediging te zorgen. Wel echter is de mate waarin men tot offers bereid is, om bepaalde begeerten te kunnen bevredigen van grooten invloed op den gang van het productieproces. Zeker kan niet worden ontkend dat hieraan sociaal-bedenkelijke kanten zijn, in zoover de prijzen de voortbrenging kunnen drijven in richtingen, waar zij behoeften bevredigt welke, in algemeenen zin, niet behooren tot die waaraan men in de eerste plaats zou wenschen haar te gemoet te zien komen. Toch moet, meen ik, over het algemeen dit enge verband tusschen offer en vergoeding als ook uit sociaal oogpunt heilzaam worden aangemerkt, daar het een waarborg geeft tegen het lichtvaardig leiden van de beperkte productieve krachten, welke ter beschikking staan, in richtingen waarin hun prestaties geen evenredige belooning zouden kunnen vinden. Trouwens wie den prijs verwerpt als richtsnoer voor de voortbrenging moet een beter daarvoor in de plaats stellen, wat tot dusver nog niet is gelukt. En ik vrees zeer, dat geen andere keuze mogelijk is, dan tusschen eenerzijds de prijzen zooals die in het economisch leven zich vormen, en anderzijds het inzicht van de tijdelijk machthebbenden, die met dwingend gezag de productie leiden in de banen, die hun daarvoor het verkiest-

lijkst dunken, een keuze die, meen ik, niet moeilijk kan vallen.

Van de verruiming van het welvaartsbegrip, die boven werd beproefd, moet nu een overeenkomstige verruiming van het voortbrengingsbegrip het gevolg zijn. Naar mijne meening wordt ook dit in de litteratuur in den regel te eug opgevat, door het te beperken tot stoffelijke goederen. Waar het geldt de publiekrechtelijke organisaties neemt men het begrip productief zelfs in nog veel beperkter beteekenis, en geeft men aan een uitgaaf dit praedicaat slechts dan, wanneer zij strekt tot het scheppen van nieuwe bronnen van inkomsten.

Ik zal thans bij den uitvoerigen strijd over dit begrip niet stilstaan. Te minder, omdat het bij dergelijken strijd, naar een juiste opmerking van Von BÖHM in den regel meer gaat om doelmatigheid dan om waarheid. Maar toch wil ik er dit van zeggen, dat er geen wezenlijk verschil bestaat in aard en oorsprong der waardebepaling, al naar gelang deze betreft stoffelijke goederen of diensten. Aan al wat den mensch nuttig is bij de verwezenlijking van zijn welvaartstreven hecht hij waarde, onverschillig in welke richting zich dat streven in ieder bijzonder geval beweegt. Tegenover den oneindig grooten, en in zijn componenten eindeloos gevarieerden, som van menschelijke behoeften, staat de zéér eindige som van daarin voorziende goederen en diensten. Voortbrenging nu acht ik alles wat den laatstbedoelden som in stand houdt of helpt vergrooten.

Daaruit volgt echter tevens, dat bevestigende beantwoording van de vraag, of eenige daad er een is van voortbrenging, slechts dan geoorloofd is, wanneer er is een saldo van baten boven kosten. Productieve krachten kunnen in de meerderheid der gevallen in verschillende richting worden aangewend. Worden zij gebruikt zoodanig, dat geen vermeerdering der beschikbare nuttigheid er mede wordt bereikt, of indien wel, dan toch in geringere mate dan bij een ander gebruik had kunnen zijn verkregen, dan is er geen inperking doch vergrooting van het welvaartsstekort, geen voortbrenging maar verkwisting.

Niet vermeerdering alleen van stoffelijk bezit put dus het begrip van voortbrenging uit. Alle in de zooeven omschreven zin nuttige arbeid geeft, wegens de productieve diensten er door bewezen, een eigen rechtstreeksche aanspraak op belooning, evenredig aan het met dien arbeid bereikte productief resultaat.

De voortbrenging derhalve, de voldoening aan de wet van den arbeid, wordt geleid door de waarde- en prijsvorming, en bij haar inrichting beheerscht door het economisch motief, dat inzonderheid in onze dagen van scherpe internationale concurrentie, slechts die bedrijven doet tot ontwikkeling en bloei komen, welke onafgebroken streven naar een maximale „efficiency“, een zoo groot mogelijk productief resultaat verkregen bij zoo laag mogelijke kosten.

En niet minder dan de voortbrenging moet de verdeeling van het productief resultaat worden beschouwd in het licht der economische grondwaarheden, welke ik voorop liet gaan. Aan het vraagstuk der verdeeling van het volksinkomen is in de laatste halve eeuw door het economisch onderzoek overwegende aandacht geschonken, onder den druk van de zedelijke en maatschappelijke onrust, die door de, naar het uiterlijke geoordeeld groote, verschillen in welvaart is gewekt. De loonbewegingen in de vorige en het begin van deze eeuw deden het hare, om de algemeene belangstelling voor het vraagstuk der verdeeling levendig te houden.

Niet altoos weliswaar zijn daarbij de grenzen van het wetenschappelijk economisch onderzoek scherp in acht genomen. De oude eisch der toekenning van „rechtvaardig loon“ aan de arbeiders werd en wordt telkens weder opnieuw gesteld, ondanks de onmogelijkheid om van dit begrip een juiste begrenzing in absoluten zin te geven. Bovendien zijn „rechtvaardig, en „onrechtvaardig“ begrippen die de economie niet kent. Zij kan slechts verklaren hoe de waarde van den arbeid ontstaat, wat hare grootte helpt bepalen, en, in samenwerking met andere wetenschappen, inzicht openen in de feitelijke verdeeling van het volksinkomen in verschillende plaatsen en tijden.

In hoever eene verdeeling op den grondslag van het aandeel, door alle factoren, die hebben samengewerkt, tot het bereikte resultaat bijgedragen, op den grondslag dus van de waarde, die iedere factor voor de uitkomst heeft bezeten, rechtvaardig of onrechtvaardig mag of moet heeten, is niet te harer beoordeeling. Zij bepaalt er zich toe, het groote belang duidelijk te maken van een helder inzicht in de door haar ontfouwde leer der waarde en prijsvorming ook voor de beoordeeling van de loonvraag; duidelijk te maken dat, het element van den tijd nu terzijde latend, de waarde van het

product zich volledig afspiegelt in die der gezamenlijke bij de tot standbrenging verbruikte grondstoffen en productieve krachten, zoodat hetgeen van het gezamenlijk product aan één der factoren die het hielp vormen meer wordt toegelegd dan wat overeenkomt met de waarde, welke die factor voor het bereiken van het resultaat bezat, wordt onttrokken aan een of meer der overige productiefactoren, wier belooning nu evenredig lager wordt dan met hun waarde zoude overeenstemmen; duidelijk te maken, eindelijk, wat al dan niet strekken kan om de waarde van bepaalde productiefactoren (van den arbeid b.v.) te verhoogen, of dienstig kan zijn om die waarde — welke bij vrijheid van verkeer en vestiging zich niet willekeurig laat vaststellen, doch zich vormen moet op geheel analoge wijze als dit bij alle overige goederen en diensten het geval is — zoo juist en volledig mogelijk in den prijs (in casu dus het loon) te doen tot uitdrukking komen. Zij kan bepaalde voorstellen die gedaan worden aan het zooeven genoemde toetsen, doch zal zich er van onthouden een oordeel uit te spreken over de wenschelijkheid der toepassing. Doelbeooging buiten de causale verklaring der verschijnselen is haar vreemd. Zij behandelt m. a. w. het vraagstuk der verdeeling uitsluitend op den grondslag der bovenbesproken vier punten.

Evenals de voortbrenging en de verdeeling wordt eindelijk ook de laatste groep van economische verschijnselen, t. w. die welke met het verbruik samenhangen, geheel beheerscht door de uitgangspunten van het wetenschappelijk onderzoek welke ik noemde. Ook hier gelden de wetten der waarde en der Wirtschaftlichkeit. Ik zoude in herhalingen moeten vervallen, wilde ik het uitvoerig betoogen.

Inderdaad, geheel het economisch leven, in al zijne phasen en onderdeelen is alleen verstaanbaar tegen den achtergrond van het welvaartstekort, heeft de wet van den arbeid tot instrument, en wordt onder de werking van het economisch motief, in zijn ontwikkeling geleid door waarde en prijs.

Indien nu, naar ik meen te hebben aangetoond, deze uitgangspunten voor het economisch onderzoek van algemeen-blijvende beteekenis zijn en kunnen worden aanvaard door allen, die met dit onderzoek zich bezig houden, dan is daarmede principieel ook de mogelijkheid gegeven van een wetenschap der staathuishoudkunde, welke immers voor alle richtingen en

partijen gelijkelijk gezag moet bezitten. Zeker zullen de bezwaren verbonden aan een streng-objectieve waarneming van het economisch leven, waarvoor de ons ten dienste staande instrumenten, de statistiek allereerst, nog slechts in gebrekkige mate berekend zijn, moeilijkheden medebrengen, waarmede andere wetenschappen niet of minder behoeven te rekenen; en hetzelfde geldt van de onmogelijkheid in de meeste gevallen om een werkhypothese, of de voorloopige uitkomst van eenig onderzoek, te toetsen door opzettelijk daarvoor ingerichte proefnemingen. Over een chemische analyse of over de physiologische beteekenis van zeker orgaan kunnen de meeningen der onderzoekers niet blijvend, zelfs niet lang, verdeeld zijn. Doch met betrekking tot de vragen naar de economische beteekenis van de ondernemersdiensten, naar het verband tusschen de loonhoogte en het gehalte van den arbeid, of naar de beteekenis van de uitbreiding der bevolking voor de ontwikkeling van de volkswelvaart, is eenstemmig inzicht nog geenszins bereikt, en, niettegenstaande deze vragen reeds meer dan een eeuw in de economische literatuur worden behandeld, zelfs nog niet aanstaande.

Het kan daarom vermetel of onnoozel schijnen te gewagen van de mogelijkheid eener voor allen gelijkelijk gezaghebbende economie. Toch blijf ik van die mogelijkheid onverzwakt overtuigd, en zou ik op deze plaats niet staan indien dit anders ware. Er zijn ten slotte niet verschillende denkwetten. De logica stelt haar onafwijsbare eischen aan allen gelijkelijk die met wetenschappelijk onderzoek zich bezig houden. En het statistisch onderzoek der maatschappelijke feiten moge in veel opzichten nog in de windselen liggen, dat er op dit gebied zeer belangrijke vooruitgang te constateeren valt, kan toch niet worden ontkend. Of is het noodig de statistische methode nog uitdrukkelijk te verdedigen tegen de kritiek van hen, die meenen, dat met cijfers zich alles bewijzen laat, daar statistiek immers niet anders is dan *l'art de préciser les choses qu'on ignore*? Er is zeker veel door onbevoegde — en ook wel eens door bevoegde — beoefenaars der statistiek gezondigd. Maar alle begane en nog te maken fouten op dit gebied, doen niets te kort aan de juistheid der stelling, dat de statistische methode, toegepast met stipte inachtneming van de eischen welke zij stelt, slechts één ding vermag aan het licht te brengen, t. w. d. feitelijke

waarheid met betrekking tot de levensverschijnselen welke zij onderzoekt.

En is er niet, inzonderheid in dezen tijd, grond om hoopvol te getuigen van het goed recht eener objectieve wetenschap der staathuishoudkunde, wanneer men er op let hoe de grondslagen der socialistische economie, het wetenschappelijk gebouw, dat naar Marx pleegt genoemd te worden, met schier verrassende snelheid worden verlaten onder den druk der daarop geoefende kritiek. Voor het socialisme als politiek stelsel beteekent dit prijsgeven der Marxistische dogmatiek, dat, naar van dag tot dag duidelijker wordt, het teeken is waarin de ontwikkeling van het socialisme zich beweegt, geen verlies, eer het tegendeel. Het kan zich volkomen handhaven, zijn eisch der socialiseering van de productiemiddelen blijven stellen, als middel om het welvaarts-tekort der massa het meest afdoende te bestrijden, ook al geeft het de wetenschappelijke bagage van betwistbaar gehalte, waarmee het zich ter kwader ure heeft laten opschepen, prijs. Maar dat de meerwaardetheorie, om slechts dezen hoeksteen van het Marxisme te noemen, reeds thans niet veel meer is dan een historische merkwaardigheid, geeft toch moed om met opgewektheid aan den verderen uitbouw der wetenschappelijke economie voort te werken, en versterkt in niet geringe mate het vertrouwen in de uiteindelijke aanvaarding door allen, der vruchten van het objectief economisch onderzoek, onverschillig of men den toestand, welken dit onderzoek causaal verklaart, op extra-wetenschappelijke gronden begeerlijk acht of verwerpelijk.

Bij één punt moet ik ten slotte in dit verband nog even stilstaan. Blijkens het door mij gesprokene, speelt het gansche economisch leven zich af tusschen twee polen van zuiver individueelen aard. Het economisch leven vangt aan bij het bewust ervaren van behoeften en begeerten, die bevrediging verlangen, en het eindigt bij die bevrediging. Beide nu, begeerte en bevrediging liggen geheel binnen de grenzen van het individueele leven. Men kan den nood of het geluk van anderen slechts als zoodanig ervaren voor zoover men ze zelf als nood of geluk medevoelt.

Staat, gemeenschap, maatschappij, vereeniging, het zijn alle abstracties, welke geen eigen leven hebben, dan voor zoover zij werkelijk leven in de individuen door wie zij worden ge-

vormd. De staat begeert niet en de staat wordt niet bevredigd. De individuen die in een staatsverband zijn vereenigd, kunnen gezamenlijk of in hun meerderheid verlangen de machtsbevoegdheid van den staat dienstbaar te maken aan de bereiking van zeker doel, en zich bevredigd gevoelen, wanneer zij in dit streven zijn geslaagd. Maar verlangen zoowel als voldoening wordt dan toch ervaren in de psyche, niet van den staat — die immers niet met eigen bewustzijn is bedeed — doch van bepaald aanwijsbare individuen. Het leven van eenige gemeenschap, welke ook, is altoos en onvermijdelijk een afgeleid leven, nooit oorspronkelijk.

De wetenschap van het economisch leven is dientengevolge in aard en wezen anthropocentrisch en het bekende woord van ROSCHER, *Anfangspunkt wie Zielpunkt unserer Wissenschaft ist der Mensch*, heeft inderdaad een diepen zin. Duidelijk blijkt hier de groote beteekenis welke, voor den verderen opbouw dezer wetenschap, toekomt aan het dieper inzicht in wording en wezen van waarde en prijs, ons geopend door de neo-economische waardetheorie, zooals die met name door de Oostenrijksche school tot ontwikkeling is gebracht. Zij immers neemt haar uitgangspunt in den individueelen mensch, voor wien, ook al leefde hij buiten eenige samenleving, een welvaartstekort zou bestaan dat, aan wetmatigheid onderworpen, vatbaar is voor wetenschappelijk onderzoek, en waaruit ten slotte ook het meest ingewikkeld maatschappelijk samenstel zich verklaren laat.

Schuilt hierin nu niet een ernstig gevaar voor de algemeene aanvaarding der uitkomsten eener wetenschap van zoo individualistischen aard? Inzonderheid in onzen tijd, waarin de idee der persoonlijkheid dreigt op den achtergrond te geraken en waarvan KRABBE meende te moeten verklaren, dat hij „gebukt” gaat onder de idee der gemeenschap?

Uitvoerig kan ik bij de vraag welke ik stelde thans niet stil staan, en behoef dit, dunkt mij, ook niet te doen, omdat in het zooeven gesprokene reeds de elementen zijn vervat, welke tot hare beantwoording kunnen in staat stellen.

Doch evenmin wil ik, waar het geldt een, naar mijne overtuiging, goeddeels in misverstand wortelende aanval op de algemeene waarde van het wetenschappelijk economisch onderzoek, er geheel stilzwijgend aan voorbij gaan. En dan merk ik op,

dat al bestond er tusschen individu en gemeenschap een onverzoenlijke tegenstelling, dan nog het constateeren daarvan niets hoegenaamd zoude bewijzen tegen het goed recht van hen, die, onafhankelijk van de vraag der meest wenschelijke begrenzing van beider levenssferen, economische verschijnselen liggend aan elk der beide zijden van de tegenstelling begeeren te maken tot het object van hun wetenschappelijk onderzoek, noch ook tegen het gezag waarop de uitkomsten van dit onderzoek zouden kunnen aanspraak maken.

Doch, ik zeide het reeds, uit de erkenning, dat, dat er aanvankelijk strijd van belangen kan bestaan tusschen gemeenschap en individu, volgt nog geenszins, dat een onoplosbare tegenstelling ze blijvend verdeeld houdt. Dergelijke antithese is alleen bestaanbaar voor wie aan beide absoluut-eigen levenssferen meen te kunnen toe kennen, en verdwijnt in beginsel voor wie, met mij, erkent dat de gemeenschapszin een onafscheidelijk deel vormt van de liefde tot het eigen ik.

Naarmate de mensch zichzelf en de dingen buiten hem beter leert kennen en waardeeren, wordt hij dieper doordrongen van de waarheid, dat hij niet absoluut, doch slechts voorwaardelijk bestaat, product van een eindelooze reeks determineerende oorzaken in het verleden, en zelf mede-oorzaak van een, evenzeer eindelooze, reeks gevolgen in de toekomst. De mensch leert m. a. w. zich keunen als vormend een deel van het geheel. Doel van het leven is niet en kan niet zijn behoud en ontwikkeling van het ik als absolute waarde, waaruit volgt, dat de liefde tot het ik liefde tot het niet-ik insluit, deze laatste dus inderdaad is een algemeen-menschelijke eigenschap.

Wilt gij een bewijs voor de juistheid dezer stelling, dan wijs ik op den zin voor schoonheid, die allen gemeen is, zij het dat niet ieder ontvankelijk is voor alle vormen waarin zij zich openbaart. Wat toch is de sensatie van schoonheid anders als een gewaarwording van liefde? Wat anders de heerlijke taak des kunstenaars, als in klanken, kleuren, lijnen, uiting te geven aan de liefde door het leven bij hem gewekt, om die liefde aldus over te planten in het bewustzijn van hen die zijn kunstwerk genieten?

De drang tot benadering van individueele welvaart kan dan ook, in den grond der dingen, niet vormen een principiële

tegenstelling met den drang tot behartiging van het gemeenschapsbelang; niet een blijvend gevaar opleveren waartegen de gemeenschap zich heeft aan te gorden. Een harmonisch nastreven van persoonlijke welvaart, in den zin, welke ik hierboven aan dit begrip hechtte, eene ontwikkeling welke staat, niet in het teeken der zelfverloochening, doch in dat der zelfverwezenlijking, moet, naar mate het inzicht in het wezen der persoonlijkheid verder rijpt, aan den gemeenschapszin van zelf de plaats geven die hem toekomt. Vergeten mag daarbij echter nimmer worden, dat de vooruitgang der gemeenschap gebonden is aan dien der individuen, dat deze moet voorafgaan, zal gene meer wezen dan ijdele schijn.

Daarom, wil men de staathuishoudkunde noemen de wetenschap van het egoïsme, het is mij wel, mits men er indachtig aan blijve het egoïsme als zoodanig niet te belasten met de fouten van het ego, en met LORIA erkenne, de bestaanbaarheid van een *«egoïsme éclairé qui assure l'accomplissement de la plus scrupuleuse justice et de la bienveillance la plus absolue.»*

Dr. C. A. VERRIJN STUART.
